

אוסף ספרי היזכור של ספרית יד ושם ירושלים

היבטים ביבליוגרפיים, היסטוריים וסטטיסטיים / מירב יזרעאל

תקציר

ספרי יזכור הם חיבורים שנכתבו, לוקטו ויצאו לאור לאחר מלחמת העולם השנייה ועד ימינו, על מנת לזכור ולהנציח קהילות יהודיות שחרבו בשואה. חלק ניכר של חיבורים אלו נוצר במאמץ משותף של חברי 'לאנדסמאנשאפטן' – ארגונים המאגדים בהם את יוצאי קהילה יהודית מסוימת שהתקיימה, על פי רוב במזרח אירופה. חברי אגודות הלאנדסמאנשאפטן גייסו משאבים וכוחות משותפים כדי ללקט, לכתוב, לתעד ולהנציח את קהילות המוצא שלהם אשר נפגעו קשות, וברוב המקרים חרבו, בשואה. בספרי היזכור ישנו המשך של מסורת אבל והנצחה יהודית והיו בעלי תפקיד רגשי, תודעתי וחינוכי עבור יוצאי הקהילות, הניצולים וצאצאיהם. כאמצעי הנצחה שיתופי הם עוסקים באבל, הנצחה, עדות ושימור זיכרון החיים היהודיים שחרבו, באמצעות מגוון אמצעים מילוליים וגרפיים. הנצחת הקרבנות שלא זכו לקבורה היא מרכיב מרכזי ברבים מן הספרים שכן הצורך בהנצחת המתים הוא משימה ראשונה בחשיבותה עבור שארית הפליטה. מיליוני יהודים לא הובאו לקבורה ושמן לא זכה לקבר או מצבה, ובאופן סמלי מגלמים ספרי היזכור מעין תחליף מצבה, כמילוי החובה כלפי המתים שלא זכו לקבורה. על כן מופיעים ברבים מן הספרים גם רשימות נספים (Kugelmas & Boyarin, 1998. pp. 31-35). אין הגדרה אחת ויחידה לספרי היזכור ועל כן אין הסכמה אודות מספר הספרים הנמנים על סוגה זו. אוספים שונים של ספרי יזכור מכילים מספרים שונים של ספרים. אחדים מכותבי הספרים היו חוקרים וכותבים מקצועיים, אך על פי רוב לוקטו ונכתבו הספרים ע"י כל שכבות הציבור, היכולים לתרום לספרים מניסיונם וזיכרונם האישי. בדרך כלל מינה ארגון יוצאי הקהילה ועדה להכנת הספר וחבריה אספו חיבורים, תצלומים, מכתבים, עדויות, מפות, רשימות וחומרים אחרים מיוצאי הקהילה ברחבי העולם. בחלק מן המקרים עסקו 100 אנשים ויותר בחיבור והוצאה לאור של ספר אחד (Horowitz, 2011 b, p. 7). מטרת המחקר היא לחקור ולאפיין את אוסף ספרי היזכור בספרית יד ושם בירושלים. יד ושם הנו מרכז עולמי להנצחה, תיעוד, מחקר וחינוך בנושא השואה. אוסף ספרי היזכור של יד ושם הוא אוסף מקיף אשר עונה על ההגדרה הרחבה ביותר של ספרי יזכור ועל כן הוא גדול יותר מאוספים אחרים בעולם. מטרת המחקר היא לחקור ולאפיין את אוסף ספרי היזכור בספרית יד ושם בירושלים. חקר אוסף ספרי היזכור של ספרי יד ושם מעלה מספר שאלות:

- מי היו יוצרי הספרים – כותבים ועורכים?

- באילו שנים יצאו לאור ספרי היזכור והאם ניכר דפוס כלשהו מבחינת השנים בהם יצאו לאור?

- באילו קהילות ובאילו ארצות עוסקים הספרים? האם ניכר דפוס מבחין מבחינת האזורים הגאוגרפיים שאודותיהם יצאו לאור הספרים?
- באילו ארצות יצאו הספרים לאור?
- באילו שפות נכתבו ספרי היזכור והאם ניכרים הבדלים בשפות אלו לאורך השנים?
- מי היו המו"לים שעסקו בהפקת ספרים אלו?

הניסיון למתן מענה לשאלות אלו מנחה את המחקר לכל ארכו.

מחקר זה התבסס על שיטת 'ספר וחברה' - Livre et société. הנחת היסוד של גישה זו היא שהקבוע, הנשנה והיומיומי המצוי הוא המשפיע והמעצב את ההיסטוריה האנושית, זאת לעומת התבוננות במיעוט בעל ההשפעה: המלך, הדיפלומט והמצביא הצבאי (אלידע, 1999, ע' 301-300). חקר הספר נעזר רבות בשיטות מחקר המקובלות בלימודי הספרנות והמידענות, בהם התפתח ענף מדעי הידוע בשם **ביבליומטריקה**, שמטרתו ניתוח כמותי של ספרים ודברי דפוס, כמו גם בחינת ריכוזם, הרכבם והיחסים הפנימיים של דיסציפלינות שונות, בעזרת כלים סטטיסטיים. יישום שיטות הביבליומטריקה במסגרת חקר הספר יכול לתרום להבנה של מקומו והשפעתו של הספר בחברה שבה יצא לאור (Pritchard, 1969).

לצורך מחקר זה נבנה מאגר המבוסס על אוסף ספרי היזכור בספריית יד ושם. כל פרטי המאגר נבדקו ונותחו בפרמטרים שונים בהתאם לשאלות המחקר.

הממצאים: ניתוח נתוני הספרים במאגר העלה ממצאים שונים ומגוונים. בקרב כותבי ועורכי הספרים, הרוב הגדול והמוחלט היו גברים. השנים בהם יצאו לאור המספרים הגבוהים ביותר של ספרי היזכור היו שנות ה-60 עד שנות ה-90 של המאה העשרים ומבחינת קהילות המוצא מספר הספרים הגבוה ביותר נכתב אודות קהילות פולין. מתאם חיובי נמצא בין גודל הקהילות היהודיות בארצות השונות ערב מלחמת העולם השנייה לבין מספר ספרי היזכור שנכתבו אודות אותה ארץ. מתאם חיובי נמצא גם בין שיעור הקרבנות בכל ארץ לבין שמספר ספרי היזכור שנכתבו אודות אותה ארץ, אולם לא נמצא קשר חיובי או שלילי בין שיעור הניצולים בכל ארץ לבין מספר ספרי היזכור שנכתבו אודותיה. במאגר הנתונים עליו מתבסס המחקר השפה בה נכתב המספר הגדול ביותר של ספרי היזכור היא גרמנית, ורק לאחריה השפה העברית וצירוף השפות עברית-יידיש. בעשורים הראשונים לאחר המלחמה (שנות ה-40 עד שנות ה-70) השפות הדומיננטיות בספרי היזכור הן הצירוף עברית-יידיש והשפה העברית, אולם משנות ה-80 ועד סוף המאה העשרים השפה הגרמנית היא הדומיננטית.

הוצאה לאור: כדי להפיק את מירב המידע מן הנתונים של ההוצאות לאור של ספרי היזכור, סווגו כל ספרי המאגר לשש קטגוריות. הקטגוריה בה יצא המספר הגבוה ביותר של ספרי יזכור משנות ה-40 ועד שנות ה-70 היא הקטגוריה של ארגוני יוצאי קהילות. משנות ה-80 ואילך הקטגוריה שמספר הספרים הגבוה ביותר יצא בה לאור היא המסחרית, וגם ניכרת עליה משמעותית בקטגוריות של רשות מקומית ושל ארגון דתי/חברתי/תרבותי. בקטגוריה של הוצאה לאור מסחרית, יצא מספר הספרים הגבוה ביותר בגרמנית. השפה הגרמנית דומיננטית גם בקטגוריות של רשות מקומית ושל ארגון דתי/חברתי/תרבותי. רוב ספרי היזכור בקטגוריה של ארגון יוצאי קהילות נכתבו אודות קהילות פולין. לעומת זאת בקטגוריות של הוצאה מסחרית, רשות מקומית וארגון דתי/חברתי/תרבותי, עוסקים רוב הספרים בקהילות גרמניה.

ניתוח הממצאים הללו לאור ספרות המחקר מלמד כי ישנה חשיבות ומשמעות להגדרת ספרי היזכור אשר על פיה בנוי האוסף. כאמור, אוסף ספרי היזכור ביד ושם תואם את ההגדרה המורחבת, הכוללת גם ספרים שלא לוקטו נכתבו ויצאו לאור ע"י יוצאי הקהילות אלא ע"י גורמים שונים ומגוונים, בהם יחידים וארגונים שאינם יהודיים. ספרים במתכונת זו יצאו לאור בעשורים המאוחרים של המאה העשרים. בעשורים הראשונים שלאחר מלחמה"ע השנייה ניכר דפוס של דומיננטיות ספרי היזכור במתכונת הקלאסית והמצומצמת שעסקו ברובם בקהילות פולין ונכתבו בעברית וביידיש, ע"י יוצאי קהילות. משנות ה-70 ואילך נראית ירידה הדרגתית ועקבית במספר הספרים העונים על הגדרה זו. מאידך ובמקביל, משנות ה-70 ובעיקר בשנות ה-80 וה-90 נראית עליה משמעותית במספר ספרי היזכור התואמים את ההגדרה המורחבת. המגמות הפוכות מקבילות ומשלימות זו את זו למאגר מידע עשיר ומגוון אודות קהילות אירופה שחרבו.

מסקנות: ספרי היזכור שנוצרו ע"י יוצאי קהילות בעשורים הראשונים לאחר המלחמה, כהמשך למסורת כתיבה ותיעוד וכאמצעי לעיבוד האבל והנחלת הזיכרון לדורות הבאים, השפיעו בהמשך על יצירת ספרי הנצחה קהילתיים שלא על ידי יוצאי קהילה אלא על ידי יחידים וארגונים מגוונים בעולם היהודי ובעולם הלא יהודי. בכך הפכו לאמצעי הנצחה ועיבוד הזיכרון גם עבור חברות מקומיות באירופה המתמודדות עם עברם תחת השלטון הנאצי. ספרי הנצחה לקהילות שנכתבו בהשפעת ספרי היזכור של יוצאי קהילה נכתבו כדי להנציח ולזכור את קרבנות הנאציזם והחיים היהודיים המקומיים שחדלו להתקיים, וקהל היעד של חלק גדול מהם הוא האוכלוסייה המקומית, בגרמניה בעיקר אך גם במקומות אחרים באירופה. בכך ניתן לראות את תרומתם הכפולה של ספרי היזכור הראשונים להנצחת יהודי אירופה, לא רק בקרב העולם היהודי אלא גם על ידי אוכלוסיות מקומיות לא יהודיות כחלק מתהליך התמודדותם עם העבר.

מספר מערכת: 9926634670605776